

УДК 338.242.4

Яців І.Б., к.е.н., доцент

Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

У статті розглянуті проблемні наслідки конкурентних відносин у системі аграрного виробництва, які вимагають державного регулювання. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення окремих інструментів цього регулювання.

The article considers problems of competitive relationships in agriculture that require state regulation. The proposals concerning the improvement of some regulation tools are presented.

Постановка проблеми. Діяльність сільськогосподарських підприємств, як і будь-яких інших суб'єктів підприємницької діяльності, відбувається в певному правовому полі, що формується й регулюється державними органами. Теза про необхідність державного регулювання економічних процесів сприймається як аксіома. Водночас питання щодо рівня допустимого впливу зі сторони держави на ці процеси, принципи й методи його здійснення відносяться до найактуальніших в економічній теорії і практиці. Їх вирішення втілюється у формуванні певного конкурентного середовища, яке визначає вектори, темпи й результати розвитку національних економік та світових економічних систем.

Високою гостротою відзначаються дискусії стосовно механізмів державного регулювання процесів в аграрному секторі економіки, рівня втручання органів влади в їх перебіг. Сформований в Україні інструментарій цього регулювання не забезпечує ефективного вирішення задач подолання аграрної кризи. Зважаючи на вітчизняну специфіку, не можуть бути з успіхом використані моделі аграрної політики, що застосовуються в зарубіжних країнах. Механізми державного впливу на процеси в системі

сільськогосподарського виробництва потребують постійного корегування з урахуванням вимог Світової організації торгівлі, наслідків глобалізаційних процесів, змін в економічному становищі нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення механізму державного регулювання аграрного сектора економіки розглядаються в ґрунтовних працях О.М. Бородіної, А.Д. Діброви, М.Я. Дем'яненка, С.М. Кваші, Ю.О. Лупенка, Б.Й. Пасхавера, В.В. Россохи, П.Т. Саблука, О.М. Супрун, Г.В. Черевка, О.Г. Шпикуляка та багатьох інших вітчизняних вчених. Ними сформовано концептуальний підхід, згідно з яким аграрна галузь потребує системної державної підтримки або навіть захисту через механізм політики протекціонізму [10, с. 268]. Ця необхідність зумовлена соціально значимими функціями забезпечення продовольчої безпеки країни, підтримки життєдіяльності сільських територій, що їх виконує сільське господарство [1, с. 8], неспроможністю ринкового механізму досконало узгоджувати взаємодію агентів у системі агровиробництва [9, с. 278]. Вчені наголошують на високому ступені монополізації галузей, які обслуговують сільськогосподарське виробництво й постачають йому ресурси [6, 25], що також обумовлює необхідність регулювання відповідних процесів.

Автори в цілому доволі критично оцінюють окремі важелі вітчизняної аграрної політики, відзначаючи їх епізодичність, непослідовність і навіть певну суперечливість [3, с. 29; 5, с. 323]. За твердженням Т.І. Яворської, в Україні, на противагу країнам з ринковою економікою, ця політика спирається на ідеологію, яка відображає інтереси монополістів і великих господарств [11, с. 331]. Єранкін О.О. вказує на наявність значних витрат, що їх змушені нести сільськогосподарські виробники від адміністративних втручань у ринкові процеси [2, с. 224-225]. Зазначені обставини вимагають продовження досліджень, направлених на удосконалення моделі державного регулювання аграрного сектора економіки з урахуванням макроекономічних змін та вітчизняної специфіки.

Мета статті полягає у формулюванні пропозицій щодо змін в системі державного регулювання процесів у системі аграрного виробництва України, направлених на підтримку конкурентних відносин в галузі та захист суспільних інтересів.

Виклад основного матеріалу досліджень. Відносини економічної конкуренції є одним із базових елементів господарського механізму в країнах з ринковою економікою. Їх стимулююча функція не може бути замінена жодними адміністративними важелями. Водночас повна лібералізація інвестиційного середовища в галузі, відсутність контролю над процесами, що в ній відбуваються, як свідчить практика, зумовлює небезпеку розвитку небажаних явищ. Їх можна трактувати як негативні наслідки різних видів конкуренції за участю сільськогосподарських товаровиробників – галузевої (за контроль над ресурсами, ринками), видової (йдеться про пріоритети у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції), міжнародної (з зарубіжними виробниками), з партнерами із суміжних галузей за розподіл доходів тощо. Зважаючи на це, певний рівень втручання державних органів у процеси розвитку сільського господарства є необхідним. Він хоча й обмежуватиме деякі наміри інвесторів сільськогосподарських підприємств, однак направлятиме їх дії в необхідному для суспільства напрямку. Система державного регулювання конкурентних відносин в аграрному секторі повинна передбачати:

- антимонопольне регулювання певних процесів, у тому числі поведінки сільськогосподарських товаровиробників;
- лобіювання інтересів вітчизняних агровиробників на світових ринках та суспільних інтересів на внутрішньому;
- забезпечення вимог природоохоронного та екологічнобезпечного сільськогосподарського виробництва, високих стандартів якості агропродовольчої продукції;

- пряму та опосередковану фінансову підтримку сільськогосподарських підприємств.

До найгостріших проявів конкуренції в аграрному секторі відноситься суперництво за право використання (оренди) земельних ресурсів. Процес концентрації використання сільськогосподарських угідь окремими підприємствами в нашій країні набув загрозливих масштабів і повинен підлягати контролю зі сторони Антимонопольного комітету України. Обмежувальним критерієм є частка сільськогосподарських угідь адміністративного району, що її орендує одне підприємство. Вважаємо, ця частка не повинна перевищувати 35% усієї площі угідь району, використовуваних підприємствами, що узгоджується з положенням статті 12 Закону України “Про захист економічної конкуренції”. Відповідна норма повинна бути внесена в Закон України “Про оренду землі”. Таке обмеження захищатиме інтереси численних невеликих сільськогосподарських підприємств, яким доволі важко протистояти на ринку оренди угідь потужним агрохолдинговим структурам.

Допускаємо, що вимоги щодо обмеження частки угідь у користуванні одного суб’єкта господарювання можуть бути обійдені через створення дочірніх підприємств. Тому обмеження щодо концентрації оренди сільськогосподарських угідь в окремому адміністративному районі слід поширити не тільки на конкретний суб’єкт господарювання, а й на його засновників.

Елементом антимонопольного контролю є моніторинг за закупівельними цінами на сільськогосподарську продукцію. Окремі випадки синхронного зниження цін на сировинну продукцію тваринництва переробними підприємствами країни в попередні роки вже були предметом уваги Антимонопольного комітету України. Крім того, згідно з Законом України “Про державну підтримку сільського господарства України” держава через

діяльність Аграрного фонду впливає на динаміку цін на агропродовольчому ринку шляхом здійснення товарних та фінансових інтервенцій.

В останні роки сформувалася інша ситуація, яка вимагає державного втручання. Йдеться про неоднаковий доступ до високих цін, вигідних каналів реалізації продукції для окремих сільгоспвиробників. Нерідко вертикальні інтегровані структури відображають у звітності дуже високі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію. Наприклад, середня ціна реалізації цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами України у 2011 році становила 51,97 грн за 1 ц. При цьому підприємства Тернопільської області продавали їх за ціною 82,76 грн./ц, тоді як Житомирської та Дніпропетровської – менш ніж за 40 грн/ц. Такі випадки, вважаємо, також повинні бути об'єктом контролю зі сторони державних органів, особливо якщо буде встановлений диференційований підхід одного й того ж покупця сільськогосподарської продукції до різних її продавців.

Державне регулювання конкурентних відносин між сільськогосподарськими підприємствами та їх діловими партнерами може відбуватися й у вигляді участі органів адміністративно-господарського управління та контролю в роботі третейських судів, покликаних вирішувати спори між учасниками інтеграційних утворень, зокрема аграрних кластерів, ознаки розвитку яких спостерігаються в Україні. Наявність такого суду, який би вирішував відповідні проблеми усередині кластеру, вважається одним із принципів кластерної організації виробництва [5, с. 306]. Разом з тим, представники державних органів у кластері не повинні повністю перебирати на себе функції такого суду. Йдеться про ділянку роботи, яка ще потребує апробації на практиці.

На перебіг конкурентних відносин у вітчизняному аграрному секторі помітно вплинуло членство України у Світовій організації торгівлі. Його наслідками стало загострення міжнародної та видової конкуренції за участю українських сільськогосподарських товаровиробників. Міжнародна

конкуренція зросла внаслідок присутності на українському агропродовольчому ринку продукції зарубіжних виробників. Крім того, зросла активність вітчизняних підприємств, що займаються експортом сільськогосподарської продукції, і це явище також можна класифікувати як прояв загострення міжнародної конкуренції. Загострення видової конкуренції відбулося внаслідок зростання зацікавленості вітчизняних та зарубіжних інвесторів у вирощуванні зернових та олійних культур, експорт яких може забезпечити відчутну економічну вигоду. Відповідно відбувається перерозподіл ресурсів на користь одних видів сільськогосподарської продукції і скорочення виробництва інших.

Незважаючи на помітне збільшення експорту окремих видів продукції рослинництва, результати проникнення на світові ринки представників більшості продуктових підкомплексів вітчизняного АПК залишаються доволі скромними. З урахуванням цих обставин державі слід посилювати лобювання інтересів українських сільгоспвиробників як на зовнішніх, так і на внутрішніх сегментах агропродовольчого ринку.

Збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції значною мірою залежить від міжнародного іміджу нашої країни, її інтеграції в ті чи інші економічні структури, від кваліфікації й відповідальності вітчизняних фахівців, які забезпечують здійснення торговельних операцій із зарубіжними партнерами. У рамках даного дослідження ми не вважаємо за необхідне подавати якісь міркування стосовно векторів зовнішньоекономічної інтеграції України, які залишаються предметом гострих політичних дискусій. Зауважимо лише, що експортний потенціал аграрного сектора нашої країни використовується недостатньо не лише у зв'язку з технологічними проблемами галузі.

Правила Світової організації торгівлі обмежують можливості захисту внутрішніх ринків від проникнення зарубіжної продовольчої продукції. Разом з тим, певні важелі для такого захисту залишаються. До них, зокрема, належить обмеження імпорту низькоякісної продукції. Міжнародна торгівля

сільськогосподарською продукцією між країнами – членами СОТ регламентується Угодою про сільське господарство. Статтею 5 цієї Угоди “Положення про спеціальні захисні заходи” передбачена можливість за певних обставин обмежувати обсяги імпорту сільськогосподарського товару на територію країни, встановлювати додаткове мито на ввіз товару.

Слід зазначити, що динаміка імпорту продовольчої продукції в Україну поки що не свідчить про явну загрозу для економічних інтересів нашої країни. Більше того, зростання певних параметрів цього імпорту варто розглядати як стимулюючий чинник. Натомість певну загрозу, вважаємо, несуть перекоси у структурі вітчизняного сільськогосподарського виробництва під впливом привабливості експорту окремих видів продукції. Тому й ведемо мову про необхідність захисту державою суспільних інтересів перед загрозою наслідків видової конкуренції всередині сільського господарства нашої країни.

Не варто вести мову про широкомасштабне адміністративне регулювання державою обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, хоча елементи такого регулювання (зокрема, квотування обсягів виробництва цукру) в Україні застосовуються. Більш ефективною була б модифікація механізму використання окремих видів пільг, які в даний час поширюються на всі без винятку види сільськогосподарської продукції. Йдеться, зокрема, про можливість диференційованого підходу до застосування пільгового режиму сплати сільськогосподарськими підприємствами податку на додану вартість та податку на прибуток. Застосування зазначених податкових пільг, як свідчить практика, позитивно вплинуло на інвестиційну привабливість вітчизняного сільського господарства, сприяє зміцненню конкурентоспроможності агропідприємств. Разом з тим, воно не сприяє вирівнюванню умов для розвитку окремих сільськогосподарських галузей, які відзначаються різним рівнем економічної ефективності.

Елементом регуляторного впливу на структуру сільськогосподарського виробництва міг би стати диференційований підхід до справляння податку на

додану вартість та застосування спеціального податкового режиму через сплату фіксованого сільськогосподарського податку окремими агровиробниками. Зважаючи на небажаність змін у вже закріплених податкових нормах, диференціацію ставок ПДВ та податку на прибуток стосовно сільськогосподарських підприємств пропонуємо поєднувати з дією Постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 року № 164 “Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах” [7]. Цей нормативний акт, визначаючи певні рамки структури посівних площ у сівозміні, направлений на забезпечення природоохоронного режиму використання сільськогосподарських угідь. Разом з тим, передбачаючи включення в сівозміну кормових культур, обмежуючи вирощування певних технічних культур, він впливає на формування спеціалізації агропідприємств. Тим самим він здатен справляти певний вплив на видову конкуренцію за участю цих підприємств.

Отже, диференціація згаданих вище податкових пільг повинна застосовуватися до сільськогосподарських підприємств з площею ріллі понад 1 тис. га, які не дотримуються передбачених Постановою Кабміну № 164 оптимальних співвідношень культур у сівозмінах. При цьому ставки оподаткування все ж повинні залишатися пільговими, тобто бути меншими за основні ставки відповідних податків, визначені Податковим кодексом України. Отже, йдеться не про повну, а про часткову відміну податкових пільг, яка доповнюватиме штрафні санкції, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення у випадку невиконання природоохоронного режиму використання земель. Уточнимо, що статтею 53 зазначеного Кодексу за відповідні порушення передбачено накладання штрафу на посадових осіб у розмірі 15-30 неоподатковуваних мінімумів, що не може вважатися серйозною економічною санкцією для потужних сільськогосподарських підприємств.

Податкові пільги є інструментом опосередкованої фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств. До прямої такої підтримки відносяться

дотації за виробництво окремих видів продукції, часткова компенсація банківських ставок за надані сільськогосподарським товаровиробникам кредити, деякі інші бюджетні видатки. З їх допомогою також вирівнюються певні пропорції в системі аграрного виробництва.

Елементи підтримки певного рівня прибутковості сільськогосподарського виробництва знаходять широке застосування у світовій практиці. Водночас існують і критичні погляди на наслідки такої політики. Визнається помилковість надмірної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у країнах Євросоюзу. Підтримка фермерів у цих країнах не стимулювала їх до конкуренції, відривала від вивчення та відповідного задоволення вимог ринку [4, с. 6; 11, с. 307]. До того ж вона вимагає надто великих фінансових витрат, що негативно позначається на вирішенні інших важливих соціальних проблем.

Для того, щоб система державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції стимулювала розвиток певної галузі, вона в сукупності з іншими чинниками повинна забезпечувати її інвестиційну привабливість. Власник підприємства вбачатиме доцільність вкладати кошти у галузь, якщо вона відзначатиметься прийнятним рівнем рентабельності. Рентабельність галузі залежить від рівня закупівельних цін, технологічної ефективності виробництва продукції й у певній мірі – від концентрації виробництва.

У тих випадках, коли існуючі (ринкові) закупівельні ціни та середньогалузева технологічна ефективність (урожайність культур, продуктивність тварин) сільськогосподарського виробництва не забезпечує прийнятного рівня рентабельності певного виду продукції, виникає необхідність підтримки його виробництва через систему бюджетних дотацій. Обсяг дотацій у розрахунку на одиницю ресурсного потенціалу (1 га посівів, одну тварину) повинен забезпечувати рівень рентабельності відповідного виду продукції не нижче, ніж 10%. Оскільки при визначенні дотацій пропонується орієнтуватися на усереднені дані, підприємства з вищим рівнем технологічної

ефективності та достатньо високою концентрацією виробництва отримують достатньо потужні стимули для здійснення інвестицій у відповідну галузь.

Враховуючи обмежені можливості бюджетної підтримки сільського господарства нашої країни та негативні прояви надмірної концентрації виробництва в окремих підприємствах, вітчизняні економісти сформувавши пропозиції щодо поширення низки елементів бюджетної фінансової підтримки лише на малі та середні суб'єкти господарювання [8, с. 51, 52]. Немаловажним є й аргумент, що такі суб'єкти не здійснюють помітного впливу на ринкову кон'юнктуру, а тому їх підтримка суттєво не впливатиме на ринкове середовище [11, с. 304].

З вище наведеного дослідження можна прийти до висновку, що елементи бюджетної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників, зміцнення їх матеріально-технічної бази, а в перспективі – й податкові пільги (після закінчення дії нинішніх) повинні поширюватися на сільськогосподарські підприємства, які відповідають наступним критеріям: підпадають під сформульовані в Господарському кодексі України ознаки малого підприємництва; використовують не більше 5% площі сільськогосподарських угідь адміністративного району, а якщо землекористування здійснюватиметься в кількох районах – не більше 2% сумарної площі сільськогосподарських угідь у відповідних районах.

Висновок. Ринковий механізм, який ґрунтується на відносинах економічної конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності, неспроможний сам по собі забезпечити прийнятний рівень прибутковості основної маси сільськогосподарських підприємств. Він же стимулює появу небажаних з точки зору суспільних інтересів перекосів у структурі й концентрації сільськогосподарського виробництва, негативних екологічних наслідків. З метою усунення цих недоліків органам державної влади слід застосовувати диференційований підхід до підтримки окремих сільськогосподарських галузей та окремих категорій агровиробників,

обмежувати прояви монополізму в системі сільськогосподарського землекористування та ціноутворення. Ефективність державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників у міжнародній конкуренції залежить значною мірою від сформованого іміджу країни.

Література

1. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. і прогноз. – К. [б. в.], 2009. – 432 с.
2. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія / О. О. Єранкін. – К. : КНЕУ, 2009. – 419 с.
3. Інноваційні аспекти управління підприємствами аграрної сфери: монографія / за ред. Т. М. Лозинської. – Полтава: РВВ ПДАА, 2011. – 172 с.
4. Левченко Н. М. Європейський підхід до фінансування розвитку АПК / Н. М. Левченко // Агросвіт. – 2012. – №19. – С. 5-10.
5. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2011. – 342 с.
6. Підтримка аграрного сектора в системі державного регулювання економіки: навчальний посібник / За ред. О. М. Бородіної, Ю. М. Лопатинського. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 280 с.
7. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. №164 [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://zakon2.rada.gov.ua/>

8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка]. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 218 с.
9. Супрун О. М. Економічне регулювання аграрного виробництва : монографія / О. М. Супрун. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2011. – 350 с.
10. Шпикуляк О. Г. Інституції в розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / О. Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2010. – 396 с.
11. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика : монографія / Т. І. Яворська. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 386 с.